

ISTARSKI KAŠTELI

Utvrđena naselja središnje sjeverne Istre

PRIPREMILI:

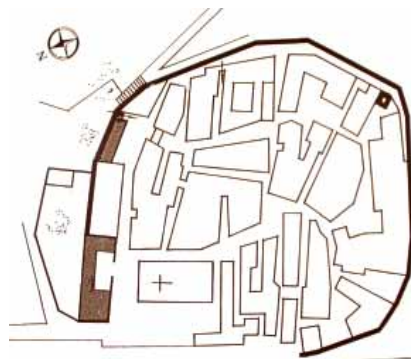
Krešimir Regan i Branko Nadilo

Prostor sjeverno od rijeke Mirne bio je glavna obrana Istre i Italije od osvajačkih prodora s Istoka i bio je uklopljen u obrambeni sustav koji je zatvarao prilaz Julijskim Alpama

U nastavku prikaza istarskih kaštela predstavljamo gradove i naselja koja su se iz njih razvili na sjevernom i središnjem dijelu Istre, u zaleđu desne obale rijeke Mirne. Sva su ta naselja uglavnom izgrađena na vrhovima brda i na mjestu prapovijesnih gradina nastalih na razgraničenjima starih ilirskih plemena. Na tom je brdovitom prostoru bilo mnogo utvrđenih gradova i kaštela, o čemu svjedoče i brojna utvrđena naselja u svjednoj Sloveniji, jer je to bila glavna obrana prodora s Istoka tijekom seobe naroda, ali i poslije, prema Istri i Italiji, s obzirom na to da im je sa zapadne strane velika prepreka bio planinski masiv Alpa.

Grad koji su preporodili umjetnici

Grožnjan (tal. **Grisignana**) pripada najljepšim utvrđenim gradićima sjeverozapadne i sjeverne Istre, a smješten je na čunjastom brdašcu iznad rijeke Mirne, 7 km jugoistočno od Buja. Pretpostavlja se da talijanski naziv *Grisignana* potječe od antičkog naziva *Graeciana* ili latinskog izraza *grisium* (krševito brdo) iako gradić leži na laporastom terenu, a *Grisia* (Grizia), kao naziv za kameno brdo, jedan je od najčešćih istarskih toponima. Ipak sasvim sigurno hrvatski naziv Grožnjan nema nikakve veze s grožđem iako se na brežuljku i okolici od pamtivijeka uzgajaju bujni vinogradi. Nesumnjivo je riječ o jednom od najstarijih istarskih naselja, na što upućuje zidina opasana prapovijesna urbanistička gradinska jezgra nepravilnoga elipsoidnog tlocrta, s koncentričnom mrežom ulica i zgusnutom gradnjom.

Tlocrt Grožnjana

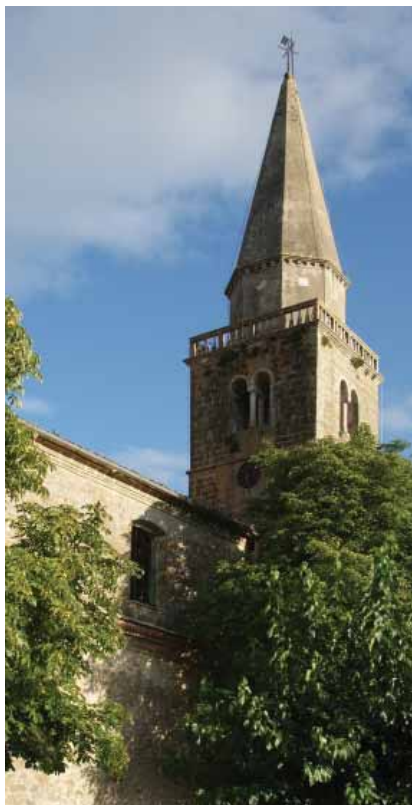
Pretpostavlja se da su na negdašnjim gradinskim ostacima Bizantinci podigli manju utvrdu za zaštitu okolnih seoskih naselja u koja se tijekom 7. i 8. st. trajno naselilo novopridošlo slavensko stanovništvo. Gradić se u izvorima prvi put spominje 1102. kada ga je istarski markgrof Ulrik II. poklonio Akvilejskom patrijarhatu. Mlečani su 1358. zaposjeli Grožnjan i njime vladali sve do propasti Republike 1797. godine. Zbog iznimne strateške vrijednosti tijekom 14. st.

dvaput su obnovljeni i učvršćeni gradski bedemi. Tada je u Grožnjanu bilo sjedište seoske odnosno pazenatičke (*paezanatico*) kapetanije mletačke Istre koja je krajem stoljeća bila preseljena u kaštel Rašpor u brdima Čićarije, da bi na kraju jedinstveno zapovjedništvo bilo u Svetom Lovreču Pazenatičkom. Spaljen je poput mnogih drugih istarskih gradića početkom 17. st. u Uskočkom ratu između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike, a istodobno je velika epidemija kuge praktički desetkovala stanovništvo. Tada je Grožnjan gotovo opustio, a propadanje se nastavilo i za francuske i austrijske uprave jer se našao izvan glavnih prometnih pravaca. Možda je upravo zahvaljujući tome danas gotovo u cijelosti sačuvao izgled obrtničkoga i trgovačkog središta s početka 17. st. Srednjovjekovne su zidine s kaštelom građene od 13. do 15. st., a u grad se ulazilo kroz danas srušena sjeverozapadna gradska vrata i istočna, na mjestu gdje završava cesta iz Ponte Pontona, pred kojima je stajao pokretni most preko obrambenog jarka koji je grad dodatno štitio s istoka. Na tim su gradskim vratima uzidane ploče s natpisima i grobovima mletačkih načelnika (podestata).

Pogled na Grožnjan s jugozapada

Pokraj istočnog ulaza s vanjske strane je kapela Sv. Kuzme i Damjana s Iopicom (natkrivenim trijemom, prema staronjem. *loupia*) iz 1554., pregrađena 1834., a 1990. zidnim ju je slikama ukrasio Ivan Lovrenčić. Unutar zidina s unutrašnje se strane istočnih vrata nalazi renesansna loža iz 1587. iznad koje je bio fontik (skladište hrane, najčešće žita).

Crkva i zvonik Sv. Vida, Modesta i Krešćenje

Na glavnom je trgu, smještenom u sjeverozapadnom dijelu gradske jezgre i okruženom koncentričnim uličicama, barokna župna crkva Sv. Vida, Modesta i Krešćenje (zajednički stradali u Dioklecijanovim progonima 304. ili 305.). Crkva je izgrađena 1600. na mjestu starije crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije iz 13. st. i temeljito obnovljena 1770. U unutrašnjosti te jednostavne i skladne sakralne građevine posebno ističu barokne korske klupe, ulje na platnu iz 17. st. s prikazom sv. Petra od Alcantare, mramorni kasnobarokni oltari i oltar s moćima svetaca što ih je papa Pio VII. godine 1800. posebnom

Grožnjanska ulica tijekom ljeta

poveljom dodijelio grožnjanskoj crkvi. U sklopu je crkve sa zapadne strane i masivni pravokutni zvonik s osmerokutnim tamburom i poligonalnom osmerostranom piramidom (izgrađen 1603.-1682.). Od ostalih građevina vrijedi istaknuti crkvice Sv. Roka i Sv. Martina iz 14. st., renesansnu podestatovu palaču iz 1588. (preuređenu 1726. u baroknome stilu) te baroknu palaču Spinoti.

Grožnjan je nakon Drugoga svjetskog rata bio u sastavu Zone B u okviru tzv. Slobodne teritorije Trsta. Tada se zbog optiranja (lat. *optare* = željeti, odlučiti se za), uzrokovanog brojnim restriktivnim mjerama (nacionalizacijom, konfiskacijom, prisilnim zadrugarstvom, agrarnom politikom, narušavanjem vjerskih prava...) i jakom talijanskom propagandom, do 1956. s cijeloga područja iselilo dvije trećine stanovništva, a u Grožnjanu je ostalo samo nekoliko obitelji. Ipak zalaganjem kipara Aleksandra Rukavine (1934.-1985.), nastavnika u osnovnoj školi i gimnaziji u Bujama, a potom u Brtonigli (gdje djeluje memorijalna galerija), te autora brojnih reljefa monumentalnih skulptura i spomenika, Grožnjan je 1965. dobio likovnu koloniju i proglašen "gradom umjetnika". Likovni umjetnici iz Hrvatske, Slovenije i Vojvodine oživljavaju grad i sprečavanju daljnje propadanja te postupno naseljavaju

prazne kuće koje pretvaraju i u radne prostore. Dio su praznih grožnjanskih kuća naselile i obitelji iz okolice, a preostale su 1969. ustupljene na korištenje Međunarodnoj federaciji Muzičke omladine.

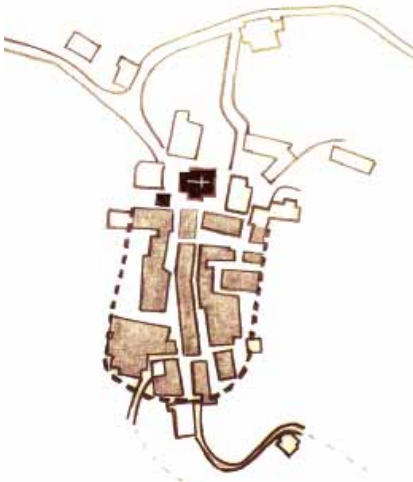
U Grožnjanu je obnovljeno mnogo ruševnih zgrada pa to postaje njegovan i uređen kameni gradić, a dio se mladih okreće obrtništvu i poduzetništvu

U Grožnjanu danas djeluje čak 28 atelijera, a uz manifestacije Hrvatske glazbene mladeži i Imaginarne filmske akademije (od 1999.), svakog se ljeta održavaju tradicionalni koncerti ljetne muzičke škole, podjednako popularni među turistima i dvjestotinjak stalnih stanovnika (u Grožnjanu ih je 1910. bilo 1658). Sada među obnovljenim kućama i po malim trgovima i uličicama, među ložama, valjkastim dimnjacima, arhitravima te balkonima s kovanim željezom odjekuju glazbeni zvukovi koji od zaborava čuvaju taj drevni grad. Posljednjih se godina mnogo ulagalo u obnovu ruševnih zgrada pa Grožnjan, koji je od 1993. općinsko središte, sve više postaje njegovan i uređen kameni gradić s lijepim pogledom na dolinu Mirne i nedaleku morsku pučinu. U gradu i okolici temeljito je obnovljena i komunalna infrastruktura (vodovodi, ceste, električna mreža, javna rasvjeta i sl.), a dio se mladih okrenuo obrtništvu i malom poduzetništvu [1, 2, 3].

Obrana glavnoga cestovnog prjelaza

Kostanjica, ponekad i **Kostanjevica** (tal. **Castagna**), sljedeće je utvrđeno naselje koje je smješteno između Grožnjana na sjeverozapadu i Završja na sjeveroistoku od kojih je udaljena približno 3 km odnosno i 1,5 km. To se malo selo nikako ne smije brkati s istoimenim ostacima naselja u šumi pokraj Valture u blizini pulske zračne luke, a gotovo zbuňuje koliko se često u raznim napisima pogrešno naziva Kostajnicom. Dakako

da naziv potječe od stabla kestena, što je i izravno značenje talijanskog naziva.

Tlocrt Kostanjice

Kostanjica je poput većine istarskih gradića tlocrtom prilagođena terenu, a kuće sadrže detalje svojstvene istarskome seoskom graditeljstvu

Izgrađena je na padinama iznad sjeverne obale Mirne i nedaleko Ponte Portona, glavnoga cestovnog prijelaza preko rijeke, a prvi se put, kao "villa de Castan" spominje 1102. kao selo koje je istarski markgrof Ulrich II., zajedno s Momjanom, Grožnjanom i drugim posjedima poklonio akvilejskoj Crkvi. Akvilejski pa-

trijarhat potom je upravu na svim tim posjedima prepustio svojim vazalima – Devinskoj gospodi i Goričkim grofovima. Nakon što je 1374. izumrla istarska grana grofova Goričkih, Kostanjica je pripala Habsburgovcima koji su je držali do 1510., a onda su je zaposjeli Mlečani. Potpisivanjem mirovnog ugovora 1521. i službeno je postala mletačkim vlasništvom, zajedno sa susjednim Završjem i Barčeneglom (više ne postoji). Na javnoj je dražbi 1530. Kostanjicu kupio Venecijanac Giustignano Contarini i njegovi su je potomci držali gotovo do 18. st.

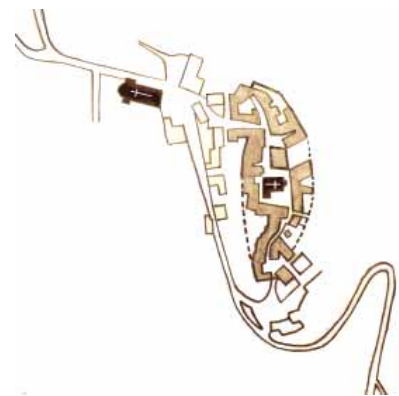
Kako je Kostanjica branila pristup Završju s južne strane iz doline rijeke Mirne, za mletačke je vladavine bila utvrđena obrambenim zidovima, a ostaci su se dijelom sačuvali na južnom kraju naselja. Ipak u epidemiji kuge 1630. stradali su gotovo svi stanovnici, pa su Mlečani, radi osiguranja dovoljnog broja branitelja, u Kostanjicu naselili stanovnike iz dalmatinskog zaleđa.

Poput većine gradića tog dijela Istre, i Kostanjica je svojim tlocrtom prilagođena terenu na kojem je građena. Urbaništica su okosnica dvije usporedne ulice koje u smjeru sjever-jug dijele naselje na tri niza kuća. Ostale se bočne uličice uglavnom okomito pružaju do rubova naselja, a kuće većim dijelom potječu iz 18. i 19. st. i sadrže detalje svojstvene istarskome seoskom graditeljstvu. Na sjevernom je ulazu u Kostanjicu manji središnji trg sa župnom crkvom Sv. Petra i Pavla, zvonikom i gradskom lo-

žom. Jednobrodna je crkva u gotičkom stilu izgrađena 1500., a potom temeljito preuređena u obnovi od 1747. do 1770. godine. Tada je nad svetištem izvedena kupolno svođena apsida, a s istočne su strane nedozidane bočne kapelice nejednakih dimenzija. Istodobno je na drugoj strani trga kao samostojeća građevina izgrađen masivni pravokutni zvonik s osmerokutnim tamburom i poligonalnom osmerostranom piramidom [1, 3, 4].

Istarski Piemont i "kosi toranj"

Završje (tal. **Piemonte d'Istria**) nalazi se 7 km istočno od Grožnjana i 12 km jugoistočno od Buja, na vrhu brežuljka (240 m) iznad doline Mirne. Hrvati ga iz okolnih mjesta nazivaju Završje, vjerojatno zato što se s tri strane nalazi iza drugih i viših brda, a službeni je talijanski naziv Piemonte, što bi doslovno značilo "u podnožju brda". Dodatak je "d'Istria" potaknut potrebom da se razlikuje od Piemonta, talijanske sjeverozapadne pokrajine u podnožju velikih brda (Alpa).

Tlocrt Završja

Završje se nalazi na samotnoj strmoj uzvisini usred kraške usjekline prema riječnoj dolini i uz lokalnu cestu koja se uspinje prema visoravni. Smješteno je na mjestu prapovijesne histarske gradine, bilo je nastanjeno u antici, potom napušteno nakon rimskog zaposjedanja Istre 177. pr. Kr., ali i ponovno naseljeno jer su pronađeni rimski grobovi i natpisi. Obnovu je uvjetovala zaštita i kontrola važnog položaja i važnoga puta koji je

Pogled na Kostanjicu sa sjeverozapada

vodio prema sjeveru kroz unutrašnjost Istre. U izvorima se prvi put spominje 1102., u često spominjanoj darovnici grofa Urlika II. akvilejskom patrijarhu čijim su tako dobivenim posjedima poslije upravljali vazali, isti oni koji su držali i Kostanjicu. Nakon što su ga 1510. zaposjeli Mlečani, utvrdili su ga i pretvorili u snažno uporište na granici prema Habsburškoj Monarhiji odnosno Pazinskoj grofoviji. Tada se Završje spominje ka Pyemont ili Poymont, a zna se da su ga Nijemci nazivali Pemund. Ipak, kako je već rečeno, Završje s Kostanjicom nedugo su potom na dražbi prodani obitelji Contarini del Zaffo. Premda je Završje bilo feudalni posjed te mletačke obitelji više od tri stoljeća, vojnu su upravu nad gradom obavljali kapetani izravno imenovani od Mletačke Republike.

S obzirom na to da je kontrolirao važnu komunikaciju u sjevernome dijelu Istre, ne čudi da je taj važan strateški položaj bio dobro utvrđen. Od dva negdašnja obrambena pojasa koja su ovalno okruživala glavicu brežuljka, danas je sačuvan tek manji potez uz južna gradska vrata, dok su preostali dijelovi porušeni u 18. i 19. st. ili uklopljeni u stambene kuće na obodu brežuljka. Južna su gradska vrata nedavno obnovljena i ukrašena kamenim reljefima, od kojih je jedan grb obitelji Contarini.

Kroz cijelo se naselje proteže dugačka vijugava ulica od koje se na obje strane odvajaju uske uličice. U središnjemu se dijelu Završja, na najvišoj točki, smjestila bivša župna crkva Blažene Djevice Marije od Krunice, jednobrodna kasnogotička crkva s okruglom apsidom kojoj je 1634. pridodan bočni brod pa je postala dvo-

brodna. Bila je bogato opremljena, posebno se isticao zlatni pehar s ocakljenim medaljonima iz 1476. koji je krajem 18. st. prodan pa je završio u Rotschildovoj zbirci, a sada je u pariškom *Louvreu*. Crkva je izgrađena na mjestu starije romaničke od koje se sačuvao samo nadeleko vidljiv visoki romanički zvonik s prsobranom i kruništem. Taj zvonik dominira cijelom okolicom, a posebnost mu je što je prema sjeveru nagnut četrdesetak centimetara, pa je to jedini istarski "kosi toranj".

Kroz Završje se proteže dugačka vijugava ulica, na najvišoj je točki bivša župna crkva koja je bila bogato opremljena, a jedan se kalež čuva u pariškom *Louvreu*

Pokraj crkve se sa sjeverne strane smjestio negdašnji srednjovjekovni kaštel, poslije pregrađen u palaču Contarini. To je dvokatna građevina pravokutnog tlocrta s ukošenim podnožjem, a na pročelju se u visini prizemlja nalazi nekoliko uskih strijelnica. Od ostalih se građevina ističe crkva Sv. Roka iz 1556. na južnome ulazu u gradić te sadašnja župna crkva Rođenja Bl. Djevice Marije pokraj sjevernoga ulaza u grad. Izgrađena je 1792. na mjestu starije crkvice kao kasnopaladijevski tip jednobrodne građevine (posebna kombinacija luka i stupova koju je primjenjivao talijanski graditelj Andrea Palladio iz 16. st.) s parovima plitkih kapela prislonjenih uz polukružnu kupolno svođenu apsidu (tzv. primorska skupina baroknih istarskih

crkava). Unutrašnjost je crkve bogato ukrašena s više oltarnih pala (posebno se ističu one što ih je 1758. izradio Gaspere Diziani), orguljama iz 1740. (rad Giovannija Battiste Piaggia) i brojnim vrijednim slikama [1, 2].

Grad s trostrukim zidinama

Svi su dosadašnji kašteli bili u sastavu općine Grožnjan koja se između rijeke Mirne i slovenske granice nastavlja prema istoku na općine Bunjštine – Umag, Brtonigla, Novigrad i Buje. Sada je na redu **Oprtalj** (tal. **Portole**) koji se za razliku od Grožnjana, Kostanjice i Završja ne može vidjeti iz doline najveće istarske rijeke. Taj se gradić i općinsko središte nalazi čak i na većoj nadmorskoj visini od 385 m, ali je skriven iza prvog lanca vrhova. Smješten je 5 km sjevernije od Motovuna (koji se nalazi iznad lijeve obale Mirne) i 23 km jugozapadno od grada Buzeta. Mlečani su ga nazivali Portole, vjerojatno ne samo stoga što je to približno njegovu latinskom nazivu (*Castrum Portulense*) već i zato što je taj gradić imao troja vrata (*porte*). Hrvatski ga je živalj, ako se ne radi o uobičajenoj jezičnoj pretvorbi, nazivao možda prema pridjevu "otprt" jer je bio otvoren. To je danas njegov službeni naziv iako se u okolnim selima najčešće govori samo "Grad".

Tlocrt Oprtlja

Oprtalj se nalazi na istaknutom i teško pristupačnome čunjastom brdu na rubu zaravni. Još su ga u prapovijesno doba osnovali Histri kao tipično visinsko gra-

Panoramski snimak Završja sa zapada

dinsko naselje, jedno u nizu uporišta na granici s Venetima i poslije Rimskoj Republici. Nakon što su ga 177. pr. Kr. osvojili Rimljani, bio je ponovno utvrđen i pretvoren u manju vojnu postaju, poslije uklopljenu u obrambeni sustav nazvan Zatvarač Julijskih Alpi (*Clastra Alpium Iulia*) koji je branio pristup Italiji s istočne strane.

U prošlosti se Oprtalj često sukobljavao s Motovunom oko granica uz rijeku i posjeda okolnih šuma

Premda se u dokumentima prvi put spominje tek 1102. sa svojim latinskim nazivom, već ga je potkraj rimske ili početkom bizantske vladavine naselilo okolno stanovništvo koje je utemeljilo manju srednjovjekovnu komunu. Od 1209. u vlasti je akvilejskoga patrijarha, a tijekom 14. st. često je u sukobima s obližnjim Motovunom zbog granice uzduž Mirne i posjeda okolnih šuma. U ratu Mletačke Republike i hrvatsko-ugarskoga kralja Sigismunda Luksemburgovca, Oprtalj je 1410. privremeno osvojila ugarska vojska. Tijekom mletačke vladavine od 1420. do 1797. bio je obrambenim dijelom mletačke granice u Istri prema Pazinskoj grofoviji i Habsburškoj Monarhiji, pa su Mlečani još u 15. st. dodatno utvrdili grad novim bedemima koji su se poslije uglavnom stopili s novim građevinama. Zbog toga su se od nekadašnjih trostrukih obrambenih zidina, građenih u različitim vremenima i različitim stilovima, sačuvala

Ulaz u Oprtalj s crkvom Sv. Marije

tek gradska vrata, pregrađena 1756. u baroknom stilu. Za obnove je odmah nakon ulaza izgrađena barokna gradska loža.

Da bi ojačala obrambenu i gospodarsku moć Oprtlja, u 16. i 17. st. Mletačka Republika naseljavala je grad i okolicu hrvatskim stanovništvom izbjeglim pred

Jedna krivudava oprtaljska ulica

osmanlijskim provalama. Nakon propasti Mletačke Republike i tijekom kratke francuske vladavine ostao je izvan gospodarskog razvoja što je bio zahvatio istarska obalna naselja. Stoga Oprtalj nije doživio radikalnu transformaciju urbanističke strukture pa se u urbanoj organizaciji može uočiti stalan razvoj od prapovijesnoga gradišta preko rimskog i bizantskog kaštela pa do tipičnoga istarskoga srednjovjekovnog gradića.

Riječ je, dakako, o gustom gradskom tkivu s nepravilnim uličicama koje vode kroz koncentrično organizirane nakupine dvokatnih i mjestimice trokatnih kuća od 16. do 18. st. do središnjega trga. Njime i cijelim gradom dominira visoki zvonik iz 1746. te župna crkva Sv. Jurja, jedna od najznačajnijih sakralnih građevina cijeloga istarskog poluotoka. Nekad je na trgu do crkve stajala i općinska palača koja je srušena u Drugome svjetskom ratu.

Župnu je crkvu Sv. Jurja 1526. u kasnogotičkom stilu izgradio pomalo tajanstveni Majstor iz Kranja (o čemu svjedoče zapisi i znak nad vratima sakristije) kao veliku trobrodnu građevinu s poligonalnom apsidom na mjestu starije romaničke crkve. Apsida i srednji brod natkriveni su zvjezdastim svodom, a bočni brodovi križnim svodom, dok je zaglavni kameni ukrašen rustičnim skulpturama. U 15. st. crkva je produžena za jedan travej prema zapadu i ukrašena novim baroknim pročeljem kojem se pristupa monumentalnim stubištem. Crkva ima vrijednu opremu, a posebno se ističe oltarna slika *Sv. Juraj*, rad Baldassarea D'Anne s početka 15. st., biskupsko prijestolje iz 1758. te orgulje

Panorama Oprtlja sa zapada

Gaetana Callide s kraja 18. st. [7]. U maloj crkvi Sv. Roka, tipičnoj istarskoj crkvi s lopicom, nalaze se vrijedne freske koje je 1535. izradio Antun iz Padove (zapravo Kašćerge u Istri). Crkvicu Sv. Marije na ulazu u Oprtalj iz istog razdoblja oslikala su čak četiri majstora, među kojima su Klergin III. i tzv. Šareni majstor. Po freskama je poznata i crkvića Sv. Jelene izvan Oprtlja s kraja 14. st. koju je oslikao majstor Klergin II. iz Koprca (postojala su tri rodbinski povezana majstora).

Mjesto rođenja sv. Jeronima?

Malo je naselje **Zrenj** (tal. **Stridone** i **Sdregna**) smješteno približno 5 km sjeveroistočno od Oprtlja i gotovo 10 km zapadno od Buzeta te nekoliko kilometara od slovenske granice. Nalazi se na istaknutom brdu (472 m) na kraškoj zaravni iznad doline Mirne i rječice Bračane. Poput gotovo svih dosad spominjanih naselja i Zrenj je nastao na mjestu prapovijesne histarske gradine Histra koja je dodatno utvrđena krajem rimske vladavine. Bio je utvrđen i u srednjem vijeku, na što upućuje i njegov hrvatski naziv Zrenj koji poput svih sličnih toponima potječe od glagola "zreti" ili "zriti" u značenju gledati ili nadzirati.

Tlocrt Zrenja

Zrenj se u srednjovjekovnim dokumentima prvi put spominje 1063. kad ga je Henrik IV. darovao akvilejskom patrijarhu Ravangeru. Pod izravnom je upravom akvilejskih patrijarha do 1210. kada je ušao u sastav velikog vlastelinstva kaštela Petrapilosa u kojem je ostao i nakon što su gospodari postali članovi obitelji Gravis. Oni su u 16. st. poticali naseljavanje izbjeglica pred Osmanlija-

ma iz Dalmacije, pa je Zrenj znatno ojačao, ali je potom opljačkan i popaljen za Uskočkoga rata 1616. godine.

Hrvatsko ime Zrenja poput svih sličnih toponima potječe od glagola "zreti" ili "zriti" i znači gledati ili nadzirati

Gravisiji su ga ubrzo obnovili te izgradili manju utvrđenu palaču koja je postojala sve do 1869. i kraja njihove uprave. Tada je Zrenj postao dijelom općine Oprtalj u čijem se sastavu i danas nalazi.

Poput mnogih istarskih kaštela naselje se razvilo u srednjemu vijeku iz prijašnje ruralne formacije koja je bila opasana nekom vrstom obrambenog pojasa za koji je teško ustanoviti je li bio zaseban bedem ili su to međusobno u čvrstu strukturu povezana začelja kuća. No zadržao je izrazito ovalni tlocrt uvjetovan položajem na vrhu istaknutog brijega, što ga izravno povezuje s negdašnjim histarskim kasteljerima.

Od negdašnjih 12 crkava sačuvalo ih se nekoliko. Jedna je crkva Sv. Jerolima pokraj groblja u kojoj su dva barokna oltara prenesena iz župne crkve Sv. Jurja, a upravo je župna crkva i danas najveća i najznačajnija zrenjska građevina. To je dvobrodna romanička crkva koja je znatno proširena 1582., a pokraj nje je samostojeći barokni zvonik. Od ostalih graditeljskih zanimljivosti vrijedi istaknuti čestu uporabu kamenih ploča (škrilja) za pokrivanje krovova.

Zrenj je međutim mnogo poznatiji po tome što ga se povezuje s antičkim Stridonom, rimskim gradićem u kojem se polovinom 4. st. rodio Sv. Jeronim, prevodilac Biblije (slavne Vulgate) na latinski, crkveni naučitelj i otac, teolog, filozof i jezikoslovac. Kako je sv. Jeronim i sam tvrdio da je rođen u gradu razorenom od Gota i da se nalazio na granici Dalmacije i Panonije, polemika se o njegovu položaju, najčešće s argumentima zasnovanim na sličnosti naziva, vodi još od srednjeg vijeka. Tako su za rodno mjesto navođena mnoga mjesta u Dalmaciji (Skradin, Makarska, Lovreč...),

Bosni (Grahovo), Međimurju (Štrigova), Sloveniji (Starod) i Istri (Zrenj). Na temelju napisa Tome Arhidakona nedavno su Radovan Katičić i Mate Suić smjestili Stridon uz staru cestu Rijeka Trst u zaleđe Rijeke i Opatije, dakle u okružje današnjih Muna, Žejana i Brguda. To bi ujedno donekle bila i svojevrsna potvrda Zrenja kao rodnog mjesta Sv. Jeronima, posebno stoga što se u središtu nalazila stara crkva, srušena u 19. st., s grobom Sv. Euzebija, svečeva oca.

Sv. Jeronim na slici Albrechta Dürera

Sv. Jeronim (punim imenom Sophronius Eusebius Hieronymus) rođen je oko 340. u Stridonu, a umro je 420. u Betlehemu. Studirao je u Rimu, gdje je kršten, a prvi je put u Svetu zemlju otputovao 372. Potom se vratio u Rim i bio tajnik pape Damaza I. po čijoj je molbi i izradio prijevod Biblije s hebrejskog izvornika. Nakon smrti pape Damaza, Sv. Jeronim je i među kandidatima za novog papu, ali je potom otputovao u Betlehem gdje je proveo ostatak života studirajući, prevodeći i komentirajući biblijske knjige te pišući poslanice mnogobrojnim prijateljima. Glagoljaši su ga pogrešno držali tvorcem glagoljice i slavenskim prevoditeljem Svetoga pisma, a Hrvatski papinski zavod u Rimu nosi njegovo ime. Sv. Jeronim nesumnjivo pripada najslavnijim Dalmatincima u povijesti, a to je, kako se čini, i ponosno i često isticao [1, 5, 6].

Najveći istarski stup srama

Za kraj ovog napisa o kaštelima u sjevernom dijelu Istre ostavili smo još jedno manje naselje iako se nalazi izvan prostora općine Opatalj i u sastavu grada Buzeta. To je gotovo potpuno napušteni **Salež** (tal. **Salise**) koji je približno 8 km sjeveroistočno od Zrenja i 8,5 km sjeverozapadno od Buzeta, nedaleko ceste Buzet – Sočerga. Smješten je na obronku strmog brijega iznad duboko usječene doline brojnih potoka što se ulijevaju u Bračanu, desni pritok Mirne.

Salež je izoliran položajem i slabom prometnom povezanošću, a nastao je kao svojedobno utvrđeno podgrađe velikoga prapovijesnoga gradinskog naselja Sv. Juraj (423 m), od kojega su sačuvani samo tragovi. Ime mu vjerojatno potječe od mletačke riječi saliso,

Stup srama u Saležu

odnosno površine prekrivene kamenim pločama (škriljama) na koje se stavljala sol (tal. sale).

Naselje se prvi put spominje 1286. kao Castrum de Salis otkad pripada feudu kaštela Petrapilosa, a potom je slijedilo sudbinu feudalnog središta. Crkva Sv. Mihovila sjeverno od naselja, uz cestu što se spušta prema Buzetu, spominje se 1580., a uz nju je na pročelju improvizirani betonski zvonik (izgrađen 1979.).

Posebnost je Saleža i nevješto izrađen dvometarski kameni kip muškoga lika iz 1796. koji je najvjerojatnije dovezen iz kaštela Petrapilosa. Lik ima kapu u obliku turskog fesa i drži ruku na prsi-

ma na mjestu gdje je nekad bio lanac za vezivanje kažnjenika.

U narodu se za stup sramote uvriježio naziv berlin (brlin) po berlini, kočiji s četiri sjedišta koja je prometovala između Berlina i Pariza, a u sličnim su se kolima prevozili kažnjenici i izvrgavali ruglu. To je inače najveći sačuvani stup srama u Istri za koji su se najčešće vezivali lopovi i prostitutke [1, 7].

(nastavit će se)

IZVORI:

- [1] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [2] Foscan, L.: *I castelli medioevali dell'Istria*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1992.
- [3] Mohorovičić, A.: *Utvrdeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.
- [4] Bralić, V. i Lerotić, P.: *Restauratorski radovi na slikama Gaspara Dizianija u Završju*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske (2000–2001), 26.-27., str. 139–150
- [5] Foscan, L.: *Porte e mura della città, terre e castella della Carsia e dell'Istria*. Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2003.
- [6] Suić, M.: *Hijeronim Stridonjanin – građanin Tarsatike*, u: Rad JAZU, 426., Zagreb, 1986.
- [7] Jakovljević, B.: *Stup sramote iz Saleža*, Kalendar Franina i Jurina, Rerezent, Račice, 2008., str. 170

Tlocrt naselja Salež

FORTIFIED SETTLEMENTS IN CENTRAL NORTHERN ISTRIA

Several very interesting towns and settlements, that have developed from former castelli, are situated in the central part of Istria, to the north of the Mirna River. The best known of them is the town of Grožnjan, formed on top of a conical hill, which has almost fully preserved the appearance of the artisan crafts centre from the early 17th century. In recent history, the town was almost fully abandoned, but was then revived by artists, visual artists and musicians in particular. Sparsely populated but impressive communities of Kostanjica and Završje are situated more to the east, also on hill tops above the Mirna

River. Opatalj, a town hidden in the mountainous hinterland, used to be a significant military stronghold protected by triple walls in various periods of its history. Two smaller settlements that developed from or near a former fort are situated to the east of Opatalj, very close to the Slovenian border. These settlements are Zrenj, a possible birthplace of St Jerome, and Salež, a scarcely populated place where the biggest Istrian pillory is situated. In the past, all these places were included in the defence system that was used to protect Istria and Italy against military incursions from the East.